

AURELIO LIPPO BRANDOLINI *AZ EMBERI SORSRÓL ÉS A TEST BETEGSÉGÉNEK ELVISELÉSÉRŐL* ÍROTT DIALÓGUSÁNAK MŰFAJA A HUMANISTA HAGYOMÁNYBAN

BÉKÉS ENIKŐ

Aurelio Lippo Brandolini személye elsősorban a *De comparatione reipublicae et regni* című politikaelméleti dialógus révén vált ismeretessé a humanizmus kutatói számára.¹ Az Itáliából 1489-ben Mátyás király udvarába érkezett humanista Budán kezdte el írni művét, amit végül az uralkodó halála miatt csak 1492-ben, már Firenzébe hazatérve fejezett be. Brandolini művei az utóbbi évek magyarországi neolatin kutatásaihoz is témát szolgáltattak: a Ritoókné Szalay Ágnes köszöntésére 2011-ben megjelent Irodalomtörténeti Közlemények különszámában Dalloul Zaynab a szerző *Christiana Paradoxa* című művét elemezte, Mayer Gyula pedig, ugyanebben a számban, Brandolini IV. Sixtus pápának ajánlott verskoszorúja és a Janus Pannonius-szöveg-hagyomány közötti összefonódást tárta elénk.² Jelen tanulmány a magyarországi reneszánsz-kutatás számára másik kiemelkedően fontos munkájával, a *Dialogus de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine* című dialógussal foglalkozik. Ezt a művet írásom címezte, az ünnepelt Pajorin Klára is ismerteti a Mátyás király dicsőítésére

¹ Aurelio Lippo Brandolini, *Republics and Kingdoms Compared*, ed. and transl. by James Hankins (I Tatti Renaissance Library Series 40), Cambridge, Harvard University Press, 2009. Életéről lásd: A. Rotondò, „Brandolini, Aurelio Lippo”, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. XIV., Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, red. dir. Alberto M. Ghisalberti, 1972, 26–28.

² Dalloul Zaynab, „Teologizáló humanista, avagy humanistából lett szerzetes: Aurelio Lippo Brandolini. (Észrevételek a *Christiana paradoxa* című művéhez)”, *ItK CXV* (2011), 2, 181–188; Mayer Gyula, „Zsámboky János Janus Pannonius-kiadása és csonka Brandolini-kézirata”, *ItK CXV* (2011), 2, 202–216.

született *panegyricus*okat vizsgáló tanulmányában.³ Néhány évvel ezelőtt elkészült a szöveg magyar fordítása is, a kétnyelvű kiadást azonban sajnálatosan csak egy igen szűkszavú utószó kíséri.⁴ Írásom célja, hogy bemutassam, milyen középkori, illetve reneszánsz irodalmi hagyományba illeszkedik Brandolini műve.

A szerző az emberi sors valamint a betegség elviselésének témáját dolgozta fel dialógus formájában. Brandolini választása bizonyára az uralkodó fizikai állapota miatt esett erre a témára, a humanista, a budai udvarba érkező valóban a betegeskedő, közsvényével küszködő királyt ismerhette meg. A műben kirajzolódó Mátyás-kép éppen ezért különbözik is a Mátyás királynak ajánlott egyéb munkákból ismerős jellemrajztól, hiszen ezekkel ellentétben, Brandolini dialógusának középpontjában nem a legyőzhetetlen hadvezér és bőkezű mecénás, hanem a gyengélkedő, életkedvét veszített, esendő ember áll. A dialógus szereplői Mátyás király, akit közsvénye miatt fájdalmai gyötörnek, a férje egészségéért aggódó Beatrix királyné és Pietro Ransano, I. Ferdinánd nápolyi király követe. A közöttük kialakuló beszélgetés során az uralkodó a középkori, úgynevezett *contemptus mundi*-irodalom nézőpontját képviseli, aki megveti a földi életet, s az emberi létben csak a nyomorúságot és a kiszolgáltatottságot látja. Ezzel szemben a nápolyi követ az élet értelmét, örömeit igyekszik bebizonyítani neki. Mátyás szerint annyi veszély, betegség leselkedik az emberre, hogy jobb inkább meg sem születni, vagy mielőbb meghalni.⁵ Ransano a királyt azzal igyekszik meggyőzni, hogy ő, uralkodó létére, igazán büszke lehetne eddigi tetteire, és éppen híres történelmi elődei, valamint saját családjá és az Aragóniai ház tagjai szolgálatnak számára példát ahhoz, hogy értékelje az életet, hiszen ők sem hajtottak volna végre dicső tetteket, ha lenézték volna a földi létet. A követ érvelésében ezt követően a földet körülvevő kozmosz és a természet változatos szépségeinek leírása következik, ezeket a Teremtő mind az emberiség számára hozta létre, hogy az gyönyörködhessen benne, és nem utolsósorban, hogy uralkodhasson felette. A kozmosz közepén tehát az ember, mint mikrokozmosz helyezkedik el. Ransano ezután az emberi test arányosságának, szépségének és funkcionalitásának dicsőítésébe kezd, majd a halhatatlan lélek részeit taglalja részlete-

³ Pajorin Klára, „Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőítésére”, in *Hunyadi Mátyás – Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*, szerk. Rázsó Gyula – Molnár László, Budapest, 1990, 354.

⁴ *Aurelii Brandolini Dialogus de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine, azaz Aurelius Brandolinus dialógusa az emberi sorsról és a testi betegség elviseléséről*, ford. Ledán István, Kolozsvár, Kriterion, 2008. Korábbi kiadásairól lásd: W. Salgó Ágnes, „Aurelio Brandolini vigasztaló irata a beteg Mátyás királyhoz”, in *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*, szerk. Farbaky Péter – Spekner Enikő et al., kiállítás-katalógus, Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum, 2008, 498. Lásd még: Elisabetta Mayer, „Un umanista italiano della corte di Mattia Corvino. Aurelio Brandolini Lippo”, *Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi della R. Accademia d’Ungheria di Roma*, II (1937) 120–168.

⁵ Vö.: *Eccl.* VII. 1: *Melius est dies mortis die natiuitatis.*

sen. Az isteni lélekkel felruházott és gondosan megtervezett test, továbbá az értelem és az üdvözülés reménye az, ami Isten kegyelméből megadatik az embereknek, s ami az élet értelmét jelenti.

A dialógus előképei az emberi sorssal kapcsolatos kérdéseket és az élet értelmét fürkésző teológiai, filozófiai művekben találhatók meg. Ezeknek egy része az élet nyomorúságát előtérbe helyező, úgynevezett *contemptus mundi*-irodalom műfajába sorolható, a témában ugyanakkor számos olyan szöveg is született, melyek éppen az ember méltóságát (*dignitas hominis*) és a földi élet szépségeit hirdetik. Brandolini megoldása különlegesnek tekinthető a műfajon belül, hiszen ő a korábban csak egymástól függetlenül tárgyalt két különböző megközelítésmódot párbeszédbe léptette egymással, azáltal, hogy dialógusának két szereplőjét a két ellentétes nézőpont közvetítőjének tette meg.⁶ Ezeknek a műveknek a toposzai többnyire klasszikus ókori, vagy bibliai, illetve patrisztikus és középkori forrásokra egyaránt visszavezethetők. Az ember nyomorúságát taglaló irodalom legnépszerűbb középkori emléke III. Ince pápa (1160–1216) *De miseria conditionis humanae* című munkája.⁷ A pápa a világi dolgokról való lemondásra és az üdvözüléshez vezető helyes életmódra biztatja olvasóit. Mátyás király monológja Brandolini művének elején lényegében ezt a pesszimista álláspontot tükrözi. Mindkét szerző hivatkozik például arra a Plinius valamint Lactantius nyomán elterjedt toposzra,⁸ amely az ember kiszolgáltatottságát hivatott érzékeltetni, vagyis, hogy az összes élőlény közül csak az ember születik meztelenül, tehát védtelenül.⁹

III. Ince negatív hangvételű traktátusát Petrarca *De tristitia miseriaque* című dialógusa egészíti ki, melyet a szerző Jean Birel, montrieux-i karthauzi rendfőnök kérésére írt meg, aki éppen azzal a szándékkal kérte fel Petrarcát a téma feldolgozására, hogy az III. Ince művét az emberi méltóság és az élet örömeinek bemutatásával egészítse ki.¹⁰ A *De tristitia* a *De remediis utriusque fortunae* című erkölcsfilozófiai értekezésén belül kapott helyet, az egész mű hangvételétől azonban jelentősen eltér ez az élet csodálatos természetét és a boldogságot, földi örömöket ecsetelő, önálló dialógus. Petrarca felfo-

⁶ Az emberi sors kérdéseit tárgyaló, *contemptus mundi*, illetve *dignitas hominis* irodalomról és a Brandolini-mű ezekhez való viszonyáról lásd: Charles Trinkaus, *In Our Image and Likeness: Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*, Chicago–London, The University of Chicago Press, I, 298–306; *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, ed. by Charles B. Schmitt – Quentin Skinner, Cambridge University Press, 1988, 306–310.

⁷ Lotario dei Segni (Pope Innocent III), *De miseria conditionis humanae*, ed. by Robert E. Lewis, Athens, The University of Georgia Press, 1978. Magyar fordítása: Lotario dei Segni (III. Ince pápa), *Az emberi lét nyomorúságáról*, ford. Lőkös Péter, Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2005.

⁸ Plinius, *Nat. hist.*, VII. 1–5; Lactantius, *De opificio dei*, 2–3.

⁹ *De miseria*, i. m. (vö. 7. j.), I. 1; *Dialogus*, i. m. (vö. 4. j.), 44.

¹⁰ Pétrarque, *Les remèdes aux deux fortunes*, texte établi et traduit par Christophe Carraud, Grenoble, 2002, II. 93. (Francia-latin kétnyelvű kiadás)

gása tehát az általunk tárgyalt mű esetében a nápolyi követ, Ransano érvelésével állítható párhuzamba. Mivel Brandolini dialógusában inkább Ransanonak az élet értelmét és örömeit megvilágító eszme-futtatása, mint Mátyás király elkeseredett életérzése dominál, a mű végén ráadásul a követnek sikerül a királyt meggyőznie, azt állapíthatjuk meg, hogy ez a szöveg inkább a *de dignitate et excellentia hominis* témájú művekhez áll közelebb. A XV. században mindkét megközelítésmód továbbra is nagy népszerűségnek örvendett. III. Ince művét követi Poggio Bracciolini *De miseria humanae conditionis* (1455) című értekezése, Petrarca *De tristitia*-jához viszont Giannozzo Manetti *De dignitate et excellentia hominis* című traktátusa áll közelebb.¹¹ Amint arra Charles Trinkaus felhívta a figyelmet, Manetti és Brandolini műve között szorosabb párhuzamok is kimutathatóak.¹² A továbbiakban ezek közül ismertetek néhányat.

Míg Mátyás király a gyermekkor kiszolgáltatottságán, a testet, lelket meggyötrő betegségeken és az emberi test meztelenségén kesereg, addig Ransano, elődei nyomán, az emberi lét fenségét egy Ovidiustól kölcsönzött idézettel világítja meg:

*pronaque cum spectent animalia cetera terram
os homini sublime dedit caelumque videre
iussit et erectos ad sidera tollere vultus.*¹³

Az ovidiusi idézet azt az ókor óta elterjedt toposzt fogalmazza meg, mely az ember és az állatok közötti különbséget éppen abban ragadja meg, hogy az élőlények közül egyedül az ember él két lábon, felegyenesedett testtel, ily módon képes az eget kémlelni, ami egyúttal égi eredetére is folyamatosan emlékezteti őt. Az antik toposz később a bibliai, az Isten képére teremtett ember felfogásával párosulva (*Gen. I. 26.*) az egyik leggyakoribb érvként jelenik meg az emberi természetet dicsőítő művekben, így az ovidiusi idézet megtalálható Petrarcanál és Manettinél is.¹⁴ Manetti művének első könyve az emberi testrészek szépségének, arányosságának és funkcionalitásának orvosi vonatkozásokat is érintő leírását tartalmazza, amit Brandolininél is megtalálhatunk.¹⁵ Mindkét szerzőnél szerepel például az a nézet, hogy a fej azért a test legtetetején helyezkedik el, mert ez az értelemért felelős testrészünk, amit vastagabb bőr fed, hogy védje a koponyát, s mintegy további védőréteggént haj borítja.¹⁶ Manetti második könyve a halhatatlan lélek és az *intellectus* szerepét tárgyalja, mely adományok szintén az állatok fölé emelik az emberi teremtményt, miként ez utóbbival kapcsolatban Petrarca is szem-

¹¹ Ianoiti Manetti *De dignitate et excellentia hominis*, ed. Elisabeth R. Leonard, Padova, Antenore, 1975.

¹² Trinkaus, *In Our Image and Likeness*, i. m. (vö. 6. j.), 301.

¹³ Ovidius, *Metamorphoses*, I., 84–86.

¹⁴ Petrarca, *De remediis utriusque fortunae*, II. 93; Manetti, *De dignitate*, i. m. (vö. 11. j.), I. 1.

¹⁵ Cicero, *De natura deorum*, II. 134–150 és Lactantius, *De opificio dei*, 7–15 alapján.

¹⁶ Manetti, *De dignitate*, i. m. (vö. 11. j.), I.; *Dialogus*, i. m. (vö. 4. j.), 96.

léleletesen megfogalmazta: *homo autem, per se nudus, ingenio vestitur atque ornatur*.¹⁷ Manetti harmadik könyvében a makrokozmosz és a mikrokozmosz viszonyáról, a bolygókról, a természet változatosságáról, állatokról olvashatunk. Mindezek a szempontok Brandolini Ransanójának érvelésében is fontos helyet kaptak.¹⁸

Manetti és Brandolini munkáinak az összevetése nemcsak a közös téma miatt érdekes a számunkra, a budai udvarral ugyanis közvetve a *De dignitate* keletkezési körülményei is összefüggésbe hozhatóak. Manetti 1455-től haláláig, 1459-ig Nápolyban élt, ahol Aragóniai Alfonz, vagyis Beatrix nagyapjának a szolgálatában alkotott. Az emberi méltóság témáját feldolgozó dialógusát kifejezetten a nápolyi uralkodó felkérésére írta meg 1450–51-ben, aki korábban olvasta Bartolomeo Fazio hasonló tárgyú, V. Miklós-nak ajánlott művét. Brandolini 1466 és 1480 között családjával szintén Nápolyban élt, a humanista itt kezdte meg tanulmányait, de első irodalmi sikerei is a nápolyi udvarhoz köthetőek.¹⁹ Jóllehet 1489 körül a budai udvarba már Rómából érkezett, de Beatrix nápolyi kapcsolatai bizonyára szerepet játszhattak nem csak a témaválasztásban, hanem a szereplők, így a nápolyi követ, Ransano kiválasztásában is.

Brandolini dialógusának második része egy, az eddig ismertetett művek által kevésbé tárgyalt témával, a betegség elviselésével foglalkozik, aminek aktualitását nyilván az uralkodó állapota szolgáltatta. A szerző az egészség megromlását illetve annak türelmes eltűrését is az erkölcsfilozófia kontextusában értelmezi. A betegség oka ugyanis végső soron a mértéktelen életmódra vezethető vissza, értelmét pedig abban látja, hogy figyelmeztet bennünket az erényes életmódra és emlékeztet bennünket halandóságunkra.²⁰ Ransano ebben a részben Beatrix királynéval is hosszabb dialógust folytat, aki szerint a betegség az egyik legfőbb rossz az életben. A szerző álláspontját közvetítő nápolyi követ végül meggyőzi az uralkodópárt arról, hogy ha az egészséget nem lehet a legfőbb jónak tekinteni, akkor következképpen a betegség sem lehet azonos a legfőbb rosszal. Majd arra biztatja az uralkodót, hogy királyhoz méltóan győzze le a betegséget is, mint korábban oly sok más dolgot az életben, türelmes lélekkel viselje azt el, és gondoljon arra, hogy mindeközben is az erényeket, mint például a bátorságot gyakorolja.²¹

Úgy vélem, hogy a betegség megítélésének témája kapcsán ismét számot vethetünk Petrarca *De remediis*-ének a hatásával. Petrarca erkölcsfilozófiai értekezésében ugyanis több dialógus is foglalkozik a betegséggel, többek között a Mátyás királyt kínzó köszvényvel is. A *De remediis* ugyanúgy érvel a betegség elviselése mellett, mint

¹⁷ Petrarca, *De remediis*, i. m. (vö. 14. j.), II. 93.

¹⁸ *De dignitate*, i. m. (vö. 11. j.), III., 73–75; *Dialogus*, i. m. (vö. 4. j.), 88–90. (Részben Cicero *De natura deorum*, II. 99–100 alapján.)

¹⁹ Rotondò, *Brandolini*, i. m. (vö. 1. j.), 26.

²⁰ *Dialogus*, i. m. (vö. 4. j.), 120–130.

²¹ *Dialogus*, i. m. (vö. 4. j.), 166.

Brandolini. Petrarca is azt állítja, hogy, mivel a sztoikusok szerint a legfőbb jó az erény (és nem az egészség), ennek ellentéte a bűn, és nem a betegség. A betegség eltűrését ő is az erények gyakorlásaként fogja fel, mely visszafogott életmódra inti a beteg embert.²²

Brandolini végezetül ismét az élet örömeinek felsorolásával, mint például művészetek, irodalom, zene élvezetének lehetőségével próbálja vigasztalni az uralkodót. A túrés sztoikus tanítása helyett a szerző a *voluptas* felkínálására helyezi a hangsúlyt, amit Trinkaus Lorenzo Valla *De voluptate* című dialógusának a hatásával magyaráz.²³ A dialógus végén a humanista retorika dicsőítését olvashatjuk, Mátyás király megköszöni Ransano ékesszólását, amit szívesen hallgatna még tovább is. A beszélgetés itt befejeződik, de abban mindannyian egyetértenek, hogy „szónoklattan nélkül a filozófia csak ostoba tudomány.”²⁴ Az uralkodó ezek után már a valós életben sem élvezhette sokáig Brandolini vigaszt nyújtó eszme-futtatásait, Mátyás egy évvel a dialógus keletkezése után meghalt, Brandolini pedig visszatért Itáliába, ahol Firenzében belépett az Ágostonrendiek közé.

²² Lásd például: „De totius corporis dolore ac languore vario” in *De remediis, i. m.* (vö. 14. j.), II. 114; *De podagra, ibidem*, II. 84; *De adversa valetudine, ibidem*, II. 3.

²³ Trinkaus, *In Our Image and Likeness, i. m.* (vö. 6. j.), 305.

²⁴ *Dialogus, i. m.* (vö. 4. j.), 194–196.